

bağışlayaraq onun yanına qayıdır. Elizabeth Finn iddia etdiyi kimi, "üsyən və səs səbəb əlaqəsi deyil: biri mütləq digərini yaratmır" (Şekspir, 2021: s.58).

Şekspir bu dinamikadan tamaşaçıları əyləndirəcək bir qız yaratmaq üçün istifadə edirdi. Cülyettanın vəziyyəti belədir, o, əvvəlcə dünyanı görmək üçün çox gənc, itaətkar bir atanın qızı idi: "Bu qədər tez doğulanlar isə tez doğulur" (Şekspir, 2021: s.15).

Ədəbiyyat

1. Abdullayev, Ə.Ə. (2006). Koqnitiv dilçiliyin əsasları. – Bakı: Səbah. –228 s.
2. Abdullayev, K. (1998). Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. – Bakı: Maarif. – 281 s.
3. Xomski, N. (2006). Dil və təfəkkür. – Bakı: Kitab aləmi. — 152 s.
4. Koseriu, E. (2006). Ümumi dilçiliyə giriş. – Bakı: Mütərcim. – 248 s.
5. Степанов, Ю.С. (2005). Методы и принципы современной лингвистики. – Москва: Едиториал УРСС. – 309 с.
6. Şekspir, U. (2021). Romeo və Cülyetta. – Bakı: Qanun. – 191 s.
7. Воркачев, С.Г. (2005). Постулаты лингвоконцептологии / Антология концептов (Под ред. В.И.Карасика, И.А.Стернина). Т.1. – Волгоград: Парадигма. – с. 10-13.

DİLDƏ SOSIAL SINIF VƏ SOSIAL DİALEKTLƏRİN QARŞILIQLI MÜNASİBƏTİ MƏSƏLƏSİNƏ ÜMUMİ BAXIŞ

Zeynalova Münəvvər Teymurxan qızı
Müəllim, dissertant
ADU, Azərbaycan
Orcid id: 0000-0003-3217-8957

Abstract: The article is devoted to the study of social classes and strata in language as the cause of social dialects. Every society consists of a set of different social classes and groups. They act as users of dialects (sociolects). Every social class in society becomes a participant in the process of communication using only the phonetic and lexical language norms of their class. At the same time, the author tries to clarify the question of what a social class is. Social classes are formed according to the economic classes of individuals and similar political and economic interests between these classes.

In linguistics, a sociolect (social dialect) is a language variant used by members of a particular social group or social class within the same society. The term sociolect has emerged as a combination of the words "social" and "dialect". Sociolects typically develop among people who share the same social environment and affiliation. By social factors, we mean socio-economic status, age, occupation (position) and gender.

Key words: socio-economic status, social class, slang, idiolect, social dialect, instrumental function, supporting function.

İnsanların həyatının bütün tarixi onların digər insanlarla münasibətləri və eyni zamanda qarşılıqlı münasibətləri tarixidir. Bu qarşılıqlı əlaqə zamanı hər cəmiyyətdə sosial icmalar və qruplar yaranır. Sosial qrup - xüsusi sosial qurumlar tərəfindən tənzimlənən və ümumi normalara, dəyərlərə və adət-ənənələrə əsaslanan insanların birliyi olaraq nəzərdən keçirilir. Sosial qrup, həmçinin sosial quruluşun əsas komponentlərindən biridir. Sosial qruplar, cəmiyyətin sosial quruluşunun elementlərindən biri olaraq da xarakterizə edilir. Sosial qruplar ümumi, xüsusi xüsusiyyətlər (cins, yaş, milliyət, peşə, gəlir, güc, təhsil və sair), maraqlar, məqsədlər və fəaliyyətlər ilə əlaqəli olaraq yaranan insanların birliyidir. Yer üzündə fərdlərdən daha çox sosial qrupun olduğunu deyə bilərik, çünki, eyni bir fərd yaşamaı boyunca bir neçə qrupa daxil ola bilər. Pitirim Sorokinin də "tarix biza qrupdan kənar insan vermır" fikri burada yerinə düşər. Doğurdan da, doğuşdan hər bir fərd hansısa bir qrup üzvu olur, məsələn, üzvləri qohumluq əlaqələri və həyat icması ilə bağlı olan bir ailə buna misal ola bilər. Yaşlandıqca qrupların dairəsi genişlənir, həyat yoldaşları, bir məktəb, bir sinif, idman komandası, iş kollektivi, şəxlik iştirakçıları və s. Sosial qrup daxilli təşkilat, ümumi məqsəd, ortaq fəaliyyət, qayda və normalar, qarşılıqlı əlaqə (aktiv ünsiyyət) kimi əlamətlərlə xarakterizə edilir.

Sosiolojiyada sosial qrup termini ilə yanaşı, sosial cəmiyyət termini də istifadə olunur. Hər iki termin insanların birliyini xarakterizə edir, lakin cəmiyyət anlayışı daha genişdir. İcma – bu, və ya hər hansı bir səbəbdən və ya həyat şəraitindən asılı olaraq müxtəlif insanların, kütlələrin birliyi. Bir icma və bir qrup arasındakı əsas fərq, icma üzvləri arasında qrupda mövcud olduğu kimi sabit və təkrarlanan əlaqələrin olmamasıdır. Sosial birliyin nümunələri: kişilər, uşaqlar, tələbələr, gürcülər və s. Amerikalı sosioloq Neil Smelser sosial qrupların dörd mühüm əhəmiyyətli funksiyasını müəyyənləşdirdi:

1. İnsanın ictimailəşməsi funksiyası ön vacibdir. Yalnız bir qrupda olan zaman insan bir insan olur və sosial-mədəni mahiyyət qazanır. Sosiallaşma prosesində bir insan bilikləri, dəyərləri, normaları mənimsəyir. Sosiallaşma təhsil və tərbiyə ilə sıx bağlıdır. Bir şəxs məktəbdə, kollecdə və ya universitetdə, əsasən də ailədə təhsil və tərbiyə alır, təbii olaraq da, bu zaman sosiallaşmış olur.

2. Instrumental funksiya- birgə fəaliyyət göstərməkdir. Bir qrupda kollektiv surətdə görülən iş insan və cəmiyyətin inkişafı üçün vacibdir, çünki çox zaman insan təkbaşına fəaliyyət göstərə bilmir. Hər hansı qrupda iştirak edərək bir insan maddi vasitə əldə edir, özünü daha yaxşı tanıdır və realizə etmiş olur.

3. Qrupun ifadəli funksiyası- insanın hörmət, sevgi, qayğı, təsdiq, etimad ehtiyaclarını ödəməyə xidmət edir. Qrup üzvləri ilə ünsiyyət insana sevinc bəxş edir.

4. Dəstəkləyici funksiya -insanların mürəkkəb və problemlə həyat vəziyyətlərində birləşmək istəyində özünü göstərir. Qrup dəstəyi hissi insana xoşagəlməz hissləri yüngülləşdirməyə kömək edir.

Sosial siniflərin sosial –iqtisadi təsnifat növü fərdlərin ortaq xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq cəmiyyətin bölündüyü qrupları yaratmaq üçün istifadə olunur.

Sosial siniflərin təbəqələşməsi sənaye inqilabından sonra yaranmışdır və bu səbəbdən müasir sənayeləşmiş ölkələrdə ümumi istifadə edilən bir termdir. Sosial siniflər, cəmiyyətin fərdlərinin sosial və iqtisadi səbəblərlə bağlı paylaşdığı bir sıra meyarlara görə qruplaşdığı zaman formalaşır; sərvət, pul gəlir, iş, peşə, təhsilə əlçatanlıq, siyasi güc, alıcılıq qabiliyyəti, inanclar, dəyərlər, istehlak vərdisləri və s. Bu meyarlara əsasən sosial siniflər qurulur, fərdlər arasında mövcud olan fərqlər və oxşarlıqlar sayəsində daha yaxşı bir həyat keyfiyyətinə çatmaq mümkün olur və bir sosial təbəqədən digərinə yüksəlmək imkanları açıq şəkildə ortaya çıxır. Bununla birlikdə, kasta və mülklərə gəldikdə, insanların statuslarını dəyişdirmək imkanı yoxdur, çünki sosial mövqeləri zadəganların adlarından və ya ailə miraslarından asılıdır. Digər tərəfdən, sosial siniflər qapalı olmayan və insanların bacarıqlarına və müvəffəqiyyətlərinə görə iqtisadi sinif və statuslarını qazanmaq üçün bir sinifdən digərinə keçmələrini təmin edən sinifli bir sistem təşkil edir.

Cəmiyyətin iyerarxik strukturunda təbəqələrin yerləşdirilməsi, sosial təbəqələşmə adlanır. Adətən sosial təbəqələşmədə üç ən böyük təbəqə fərqlənir: cəmiyyətin aşağı, orta və yuxarı təbəqəsi. Bildiyimiz kimi, bütün cəmiyyətlərin yuxarı təbəqələri həmişə azlıqda olub. Orta və aşağı təbəqələr sayına gəldikdə isə, onlar müxtəlif nisbətlərdə ola bilər (Daha çox ya aşağı, ya da orta təbəqələr şəklində). Cəmiyyətin bütövlükdə və yaxud təbəqələr şəklində dilə təsiri məsələsinə gəldikdə isə, bu proses dolaylı yolla baş verir. (Məsələn, latın dildə ancaq patripis (lat. Patrius) "atalıq" sifəti var idi. Lakin "ana" mənalı sifət yox idi, çünki qədimdə patriarxal cəmiyyətdə yalnız ata hər şeyə sahib ola bilərdi. Belə təsir formalarından biri də cəmiyyətin sosial heterogenliyinə görə dilin sosial differensiallaşmasıdır (dilən sinif variantları –peşəkar nitq, jarqonlar, xalq dili, kasta dilləri və s. cəmiyyətin strukturu ilə müəyyən edilir). Dilin belə sosial differensiallaşmasının parlaq nümunəsi müxtəlif cəmiyyətlərdə dildə inqilablardan sonra baş verən dəyişikliklərdir. Belə ki, tarix boyu baş vermiş istənilən inqilabdan sonra dilə çoxlu sayda yeni, sosial rəngli sözlər daxil olduqda, dilin əvvəlki normativ-üslubi strukturu pozulduqda, ədəbi dilin mənimsənilməsi ənənələrində, xüsusən də tələffüz normalarında dəyişiklik baş vermiş, ölkədə siyasi vəziyyətin dəyişməsi əvvəllər tamamilə fərqli mənə kəsb edən yeni sözlərin və yaxud tamamilə yeni sözlərin dilə daxil olmasına səbəb olmuşdur.

Həyatımızda mövcud olan bir çox faktorlar nitqimizə təsir edir və bu faktorlar bizim yaşadığımız coğrafi məkan və ana dilimizlə yanaşı nitqimizi səciyyələndirə bilər. Çox sayda fərqli vəziyyətlər –zaman, ətraf mühit, coğrafi məkan, sosial mənsubiyyət -bunların hər biri dildə variantların yaranmasına gətirib çıxarır. Məhz bu səbəbdən heç bir halda iki şəxs eyni yolla danışmır. Hər kəsin beyni, düşüncə tərzlərinin fərqliliyini nəzərə alaraq da dediklərimizi təsdiqləyə bilərik. Çünki, danışmışımız, nitqimiz zehni fəaliyyətimizin nəticəsi olaraq meydana çıxan fundamental bir prosesdir. Beləliklə, niyə bizim hər birimiz fərqli danışırıq? Hansı faktorlar bu fərqliliklərə səbəb olur? Və biz fərqli variantları necə sinifləndiririk? Bu kimi sualları cavablandırmaq üçün bizim sosiolekt və idiolekt kimi terminləri daha dərinə araşdırmamız vacibdir. Sosiolektlər və idiolektlər ətraf mühit və sosial faktorların təsirinə məruz qalır və müəyyən lüğət, tələffüz və qrammatik fərqliliklər fonunda meydana çıxmış olurlar. Qısacası: sosiolekt müəyyən sosial qrupların, idiolektlər isə ayrı-ayrı fərdlərin eyni bir dildən istifadə formasıdır.

Linqvistikada sosiolekt (sosial dialekt) eyni cəmiyyət daxilində müəyyən sosial qrup yaxud sosial sinif nümayəndələrinin istifadə etdiyi dil variantıdır. Sosiolekt termini "Sosial" və "dialekt" sözlərinin birləşməsi olaraq meydana çıxmışdır. Sosiolektlər tipik olaraq cəmiyyətin eyni sosial məhəttinə və mənsubiyyətini paylaşan insanların arasında inkişaf edir. Biz burada sosial faktorlar dedikdə sosial-iqtisadi status, yaş, peşə (vəzifə) və cins faktorlarını nəzərdə tuturuq.

Sosial-iqtisadi status şəxsin (dil daşıyıcısının) aid olduğu sosial sinifi nəzərdə tutur. Son araşdırmalara əsasən Birləşmiş Krallıqda hal-hazırda yeddi sosial sinif mövcuddur:

1. Proletariat (precarious proletariat)
2. Təcili xidmət sahəsi çalışanları (Emergency service workers)
3. Ənənəvi fəhlə sinifi (Traditional workine class)
4. Yeni əcnəbi işçilər (New affluent workers)
5. Texniki orta sinif (Technical middle class)
6. Nüfuzlu orta sinif (Established middle class)
7. Elit sinif (təbəqə) (Elite).

Şəxsin istifadə etdiyi dil, onun sosial-iqtisadi statusu tərəfindən müəyyənləşdirilir. Bu onların aldığı təhsil, birgə zaman keçirdikləri insanlar, gördükləri iş (peşələri) və əldə etdikləri gəlir ilə də əlaqələndirilə bilər.

Hər il dillərin lüğət tərkibinə yeni sözlər əlavə edilir və eyni zamanda çoxlu sayda sözlər istifadə edilməmə səbəbindən dildən çıxırlar. Bu proses dilin daima dəyişikliyə məruz qaldığından baş verir. Bu cür dəyişikliklər biz dili yaş üzərindən nəzərdən keçirən zaman daha çox özünü büruzə verir. Bu zaman nono-babalarımızın və yaxud bizlərdən əhəmiyyətli dərəcədə böyük olan insanların nitqini düşünək. Düşünürsünüzümü, onlara xitabən dediyimiz "Aldığınız email "suss" (suspect, suspicious) təsiri bağışlayır" cümləsini anlayacaqlar və yaxud "Your outfit is cheugy" (no longer deemed cool or fashionable) cümləsini başa düşəcəklər. Məhz bu anlaşılmazlıq yaş faktorundan dolayı yaranmışdır.

Peşə fəaliyyətinə irəli gələn sosioloqlar cəmiyyət üzvlərinin məşğul olduqları iş sahələri ilə əlaqədar olaraq yanırı. Hər bir peşə sahəsində məşğul olan insanlar həmin fəaliyyətə bağlı çoxlu sayda texniki "jarqon" sözlər istifadə edirlər və bu digər insanlar və digər peşə sahibləri üçün anlaşılmaz ola bilər. Məsələn, komputer programçısının istifadə etdiyi sosial dialekt beynin cərrahı üçün tamamilə yad lüğət ola bilməkdədir və yaxud əksinə. Komputer programçısının istifadə etdiyi "garbage collection" ifadəsi əksər insanlar üçün gündəlik atqların toplanması mənasını daşıyırsa, həmin fəaliyyət sahəsində bu ifadə onlayn şəkildə avtomatik yaddaş nizamlanması mənası ifadə etməkdədir. Bu cür nümunələri çoxlu sayda təqdim edə bilərik. Jarqon - əsasən professional məzmunə malik olub, xüsusi fəaliyyət sahələrində istifadə olunan terminologiyani ehtiva edir.

Cins faktoru sadələşdirdiyimiz digər faktorlar içərisində daha çox mübahisə doğurmaqdadır. Buna səbəb kişi və qadın nitqləri arasında aparılan çoxlu sayda bir-birinə ziddiyyət təşkil etməkdə olan tədqiqatlar göstərə bilər. Bəzi tədqiqatçılar kişi və qadın nitqində meydana çıxan fərqlilikləri genetik və fizioloji faktorlarla əlaqələndirir, digərləri bunu qadınların tarixən cəmiyyətdə tutduqları aşağı statusla bağlayırlar. Bununla yanaşı, bəzi tədqiqatlar aşkara çıxarmışdır ki, qadınlar daha nəzakətli və ifadəli, kişilər isə nisbətən birbaşa və "quru"nitqə üstünlük verirlər. Daha sonrakı araşdırmalarda kişilərin sərt, qadınların isə daha "qayğıkeş" (caretaker's speech) nitqə üstünlük verdikləri faktları ortaya qoyulmuşdur.

Bütün bunlardan danışarkən bir faktı unutmamaq olmaz ki, əksər insanlar öz həyatları boyunca fərqli-fərqli sosioloqlardan istifadə etməkdədirlər. Çünki bizim nitqimiz kiminlə və harada danışdığımız faktından asılı olaraq dəyişəcəkdir. Məsələn, dostlarımızla görüşərkən istifadə etdiyimiz nitqin işdə olarkən istifadə etdiyimiz nitqdən necə fərqləndiyini göstərə bilərik. Bu zaman nitq və sosial mühit münasibətlərinə toxunmuş olur.

Sosiolekt və dialekt terminlərinin bir-birinə qarışdırılmaması üçün aşağıdakı açıqlamaya ehtiyac duyula bilər. Sosiolekt fərqli sosial qrupların nitqində özünü büruzə verən dil variasiyasıdırsa, dialektlər coğrafi məkana bağlı olaraq özünü göstərən dil variasiyası kimi xarakterizə edilir. Məsələn olaraq qeyd edə bilərik ki, Birləşmiş Krallıqda dialektlər ərazidən əraziyə fərqlənir və əsasən tolofuz, qrammatik və lüğət tərkibi baxımından standart ingilis dilindən fərqlənir. Ən əsas ingilis ərazi dialektlərinə misal olaraq Georic (Newcastle ərazisində), Scouse (Liverpool ərazisində) və Cooney (Londonda) dialektlərini göstərə bilərik:

Nümunə:

"New web" = "New trainers" in Scouse

"Giz a deek" = "Let's have a look" in Geordie

"Rosie Lee" = "Cuf of tea" in Cocney.

Sosiolekt nümunəsi olaraq isə Bob Marleyin məşhur "No woman, no cry (1974) mahnısını göstərə bilərik. Baxmayaraq ki, Marley ingilis dili idi, dilçilər onun Jamaican Patois sosiolektindən istifadə etdiyini vurğulayırdılar. Bu sosiolekt İngilis və Qərbi Afrika dillərinin birləşmiş nümunəsi olaraq meydana çıxmışdır və əsasən aşağı kondli sinifi tərəfindən istifadə edilməkdədir. Patois sosiolektindən istifadə edərək Marleyin mahnısını kobud şəkildə "Qadın, ağlama" kimi tərcümə edə bilərik. Ancaq uzun müddət bu sosiolektəndən məlumatsız insanlar üçün yanlış mənə kəsb etmişdir. Əslində isə bu ifadə qadın olmadan

ağlama səbəbimiz olmaz mənasında istifadə edilmişdir. Sosiolektlərdən danışarkən idiolekt terminin də araşdırılmasına ehtiyac duyulur. İdiolektlər hər hansı fərdin özünə məxsus nitqi kimi xarakterizə edilir. İdiolekt termini yunan sözləri olan idio (şəxsi) və lekt (dialekt sözüəndən) birləşməsi kimi bilinir və dilçi Bernard Bloch tərəfindən araşdırılmışdır.

İdiolektlər fərdi, şəxsi xarakter daşıyır və daima dəyişikliklərə məruz qalır. İdiolektlər də sosiolektlər kimi sosial faktorlardan asılıdır – cari ətraf mühit, təhsil, dost qrupları, hobbisi və maraqları və bu kimi çoxlu sayda amillər. Əslində hər bir fərdin idiolekti birbaşa onun həyatının hər bir aspekti, səhəsi ilə sıx əlaqədədir. Sosiolektlər kimi idiolektləri də hər bir fərd özünə uyğun şəkildə seçir və ona ən uyğun olanına daha çox üstünlük verir. Hər kəsin idiolekti onun dildən fərdi şəkildə istifadə forması və tərzidir deyə bilərik.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Bloch B. (1942). Outline of Linguistic Analysis (with G.L. Trager). – Baltimore: Waverley Press. – 54 p.
2. Smelser N. (1963). The Sociology of Economic life. – Englewood Cliffs: N.J. Prentice-Hall. – 95 p.
3. ПИРРИМ.А.С. (2008). Система социологии. – Астрадь. – 115 с.

AZƏRBAYCAN VƏ FRANSIZ DİLLƏRİNDƏ CÜMLƏNİN QURULUŞU VƏ NÖVLƏRİ

Rəhimova Çimnaz Xasməmməd qızı

Müəllim

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şəki filialı, Azərbaycan

Orcid: 0000-0002-9376-4485

Abstract: Sentence formation in Azerbaijani and French languages is completely different. It is essential that the face of the sentence is placed properly. The ink formations of question sentences and budaq sentences are diqqət tələb. As it can be seen from the discussion, the sentence formation in the French language, the order of words in these sentences is one of the linkers, placeholders, question words and their daqiq settlement. In French and Azerbaijani language, it is the same as saying sentence numbers (just sentence, complex sentence, question sentence, shouting sentence, order sentence, etc.) (La phrase est une unité de discours exprimant une pensée complète). End the expression of thoughts through verbal nitqdə name, intonasiya, and in writing with stop signs (nöqtə, nöqtə-vegül, two nöqtə, question, call, etc.). In both languages (both french, həm azərbaycan) sentences are divided into two places: plain and mürəkkəb. In the French language, a finished idea is expressed in simple sentences, accordingly, they are also called a detached sentence.

Key words: finished idea, intonasiya, sifahi nitq, independent sentence, sentences of the sentence

Bildiyimiz kimi bitmiş bir fikri ifadə edən nitq cümlə adlanır. (La phrase est une unité de discours exprimant une pensée complète). Biz düşüncələrimizi: məlumatlar, sualları, cavabları, hissələr, istəklər, mülahizələr və s.lə əlaqə yaratmaqla ifadə edirik.

Düşüncələrin ifadə tərzləri şifahi nitqdə adətən intonasiyalar vasitəsilə, yazıda isə dərğu işarələri ilə (nöqtə, nöqtə-vegül, iki nöqtə, sual, nida və s.) bitir. Hər iki dildə (həm fransız həm azərbaycan) cümlələrin quruluşuna görə iki yerə bölünür: sadə və mürəkkəb. Fransız dilində də sadə cümlələrdə bitmiş bir fikir ifadə olunur, buna görə də bunlara müstəqil cümlə də deyilir.

İfadə tərzlərinə görə cümlələr: naqli, sual, əmr, nida olmaqla fərqləndirilir.

Bu cümlələrin hər birinin təsdiq və ya inkar forması ola bilər.

Nida cümlələrinin adətən həyəcanlı xüsusiyyəti olur.

Sadə naqli cümlə. Sadə naqli cümlə fransız dilində söz sırası ilə xarakterizə olunur, yəni, baş üzvlər: mübtəda ilə xəbər cümlənin əvvəlində gəlir və düşün intonasiya ilə ifadə olunur. Azərbaycan dilində isə bildiyimiz kimi mübtəda cümlənin əvvəlində, xəbər isə sonunda gəlir.

Təsdiiq forması: Ex: J'écris au tableau les mots nouveaux – mən lövhəyə yeni sözləri yazıram.

İnkər forması: Ex: Je n'écris pas au tableau les mots nouveaux - mən lövhəyə yeni sözləri yazmıram.

Sual forması: Sual cümləsi müxtəlif üsullarla düzülür:

a) İntonasiya vasitəsilə - bu zaman cümlə olduğu kimi qalır, ancaq səsimizin tonu sual şəklində səslənir, yazıda cümlənin sonuna sual işarəsi qoyulur.

Ex: Les enfant vont à l'école. Les enfant vont à l'école ?